

ขี้เหล็กที่ใช้ในยาสามัญประจำบ้านแผนโบราณ

วงศ์ถั่ว ถั่วกุ่ม

ขี้เหล็กที่พบในประเทศไทยมีประมาณ 8 ชนิด พบว่า 6 ชนิดอยู่ในวงศ์เดียวกัน คือ วงศ์ถั่ว (FABA-CEAE) ซึ่งปัจจุบันได้จัดเป็น 6 วงศ์ย่อย คือ CERCIOIDEAE, DETARIOIDEAE, DUPARQUETIOIDEAE, DIALIOIDEAE, CAESALPINIOIDEAE และ PAPILIONOIDEAE ส่วนขี้เหล็กนั้นปัจจุบันถูกจัดอยู่ในวงศ์ย่อย DETARIOIDEAE ขี้เหล็กที่ใช้ในยามีชนิดเดียวไม่ได้ใช้ในบัญชียาหลักแห่งชาติ แต่ที่ใช้ในยาสามัญประจำบ้านแผนโบราณเท่านั้นคือ **ขี้เหล็ก** มีชื่ออื่นๆ ว่าขี้เหล็กหลวง ขี้เหล็กบ้าน ขี้เหล็กใหญ่ ขี้เหล็กแก่น (Cassod tree, Thai copper pod, Siamese cassia, *Senna siamea* (Lam.) H. S. Irwin & Barneby)¹ เป็นไม้ต้นขนาดกลาง สูง 10-15 เมตร ใบประกอบแบบขนนก เรียงสลับ ใบย่อย 7-10(-15) คู่ ใบย่อยรูปไข่แกมขอบขนาน โคนใบกลม ปลายใบกลมหรือเว้าตื้น มียอดเป็นติ่งหนามสั้น ผิวเกลี้ยงด้านบน มีหรือไม่มีขนสั้นนุ่มด้านล่าง ดอกช่อแบบช่อแยกแขนง ออกที่ปลายยอด กลีบดอกรูปไข่กว้าง สีเหลือง ผลเป็นฝัก ไม่แตก เกือบเกลี้ยง เมล็ด 20-30 เมล็ด เมล็ดแบนทรงรูปไข่ สีน้ำตาลอ่อน

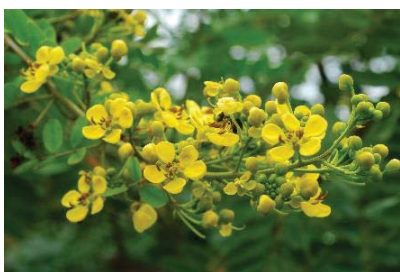
ยาสามัญประจำบ้านแผนโบราณ²ใช้เป็นยาแก้เส้นหรือยาบรรเทาอาการปวดเมื่อยเป็นยาสำหรับใช้รับประทาน ตัวยาดร่ง ได้แก่ แก่นขี้เหล็ก และดอกขี้เหล็กเป็นตัวยาช่วย นอกจากนี้ดอกหรือแก่นขี้เหล็กเป็นตัวยาช่วย ในยาถ่ายหรือยาระบาย และดอกขี้เหล็กเป็นตัวยาช่วยในยาบรรเทาโรคผิวหนัง

ขี้เหล็กที่คล้ายขี้เหล็กมากคือ **ขี้เหล็กเลือด** หรือขี้เหล็กคันซ่ง มะเกลือเลือด กะแลงเงิน ขี้เหล็กแดง ข่าขี้เหล็ก (*Senna timoriensis* (DC.) H. S. Irwin & Barneby)¹ เป็นไม้ต้นขนาดเล็ก สูงได้ถึง 10 เมตร ใบอ่อนผิวเกือบเรียบถึงมีขนสีเหลืองอ่อนถึงเหลืองทอง ใบประกอบแบบขนนก เรียงสลับ ใบย่อย 10-20 คู่ รูปขอบขนาน โคนใบกลม ปลายใบเกือบแหลมถึงเป็นติ่งหนาม ดอกช่อกระจุกแน่น ออกที่ซอกใบ กลีบดอกรูปไข่กลับ สีเหลือง ผลเป็นฝักแบนแตกได้ เรียบ เมล็ด 10-30 เมล็ด รูปรี แบน ตำรายาไทยใช้แก่น ขับเลือดเสีย บำรุงโลหิต ขับปัสสาวะ แก้กษัย ไตพิการ แก้ปวดเมื่อย และ**ขี้เหล็กสาร** หรือ**เสมสาร** ขี้เหล็กป่า ขี้เหล็กแพะ (*Senna garrettiana* (Craib) H. S. Irwin & Barneby)¹ เป็นไม้ต้นขนาดกลาง สูงได้ถึง 10 เมตร ใบประกอบแบบขนนกชั้นเดียวปลายคู่ เรียงสลับ ใบย่อย 6-9 คู่ เรียงตรงข้าม ใบย่อยรูปใบหอกถึงรูปไข่กว้าง ปลายใบเรียวแหลม โคนใบกลม ดอกช่อแยกแขนง ออกที่ปลายกิ่ง กลีบดอกรูปไข่กลับ สีเหลือง ผลเป็นฝักแบน เกลี้ยง ลิ่นบาง เมล็ดสีน้ำตาล ยาสามัญประจำบ้าน² ใช้แก่นเป็นยาแก้ประจำเดือนไม่ปกติ ยาบำรุงโลหิต

ข้อแตกต่างระหว่างขี้เหล็ก ขี้เหล็กเลือด และขี้เหล็กสาร

ข้อแตกต่าง	ขี้เหล็ก	ขี้เหล็กเลือด	ขี้เหล็กสาร
ปลายใบย่อย	กลมถึงเว้าตื้นเล็กน้อย	เกือบเรียวยแหลมถึงเป็นติ่งหนาม	เรียวยแหลม
โคนใบย่อย	กลม	เกือบแหลมถึงเป็นติ่งหนาม	กลม
คูใบย่อย	7-10(-15)	10-20	6-9
รูปใบย่อย	ขอบขนานแกมรูปไข่	ขอบขนาน	ใบหอกถึงรูปไข่กว้าง
ช่อดอก	ช่อแยกแขนง	กระจจะแน่น	กระจจะประกอบ
	ออกที่ปลายยอด	ออกที่ซอกใบ	ออกที่ปลายยอด
รอยเชื่อมฝัก	ยกขึ้น (raised)	ไม่ยกขึ้น (not raised)	ไม่ยกขึ้น (not raised)
เมล็ด (จำนวน)	20-30	10-30	ได้ถึง 20

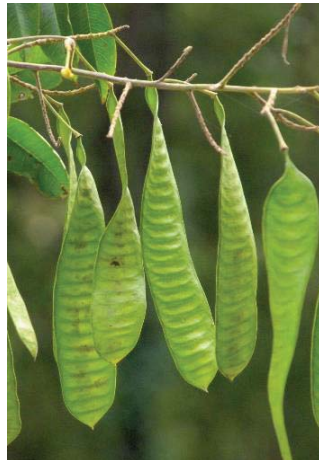
ประมาณปีพ.ศ. 2540 มีการใช้ใบขี้เหล็กอ่อน บดเป็นผง ใส่แคปซูล กินเป็นยานอนหลับ พบว่าได้รับความสนใจและใช้กันมากพอสมควร ต่อมาปีพ.ศ. 2542 พบว่าแคปซูลใบขี้เหล็กทำให้เกิดตับอักเสบ เนื่องจากสารบาราคอลที่มีในใบ จนทำให้สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยาประกาศยกเลิกการใช้เป็นยาเดี่ยว อนุญาตให้ใช้เป็นยารับเท่านั้น จึงทำให้นักวิทยาศาสตร์หลายคนสงสัยว่า แล้วทำไมแกงขี้เหล็กที่เรากินกันจะเป็นพิษต่อบตับด้วยหรือไม่ หลังจากการทดลองหาปริมาณของบาราคอลในใบขี้เหล็กที่ต้มน้ำทิ้ง 2 ครั้ง พบว่าสารบาราคอลเหลืออยู่เพียง 10% เท่านั้น ไม่ทำให้เกิดพิษต่อบตับแต่ประการใด อีกทั้งด้วยพฤติกรรมการกินแกงขี้เหล็ก ไม่ได้กินติดต่อกันทุกวันเหมือนกับการกินเป็นยา นั้นเป็นคำตอบว่า ทำไมคนกินแกงขี้เหล็กแล้วไม่เป็นอะไร³

ขี้เหล็ก (*Senna siamea*)

ขี้เหล็กเลือด (*Senna timoriensis*)

ขี้เหล็กสาร (*Senna garrettiana*)

เอกสารอ้างอิง

1. Larsen K, Larsen SS, Vidal JE. LEGUMINOSAE-CAESALPINIOIDEAE. In: Larsen K, Smitinand T, eds. Flora of Thailand, Volume four, Part one. Bangkok: The Tistr press, 1984:1-129.
2. ยาสามัญประจำบ้านแผนโบราณ พ.ศ. 2556
3. รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุล. แกงขี้เหล็ก อาหารที่ถูกลิ้ม [อินเทอร์เน็ต]. กรุงเทพฯ: คณะเภสัชศาสตร์; 2555 เข้าถึงจาก <https://www.pharmacy.mahidol.ac.th/th/knowledge/article/101>.